

5. Бехруз Х. *Исламские традиции права* / Х. Бехруз. – Одесса : Юридическая литература, 2006. – 296 с.
6. Бёртон Дж. *Мусульманское предание: Введение в хадисоведение* / пер. с англ. С.А. Жданова, М.Г. Романова ; науч. ред. М.Г. Романов. – СПб. : Изд-во «ДИЛЯ», 2006. – 304 с.
7. Исмаил Лутфи Чакан. *Ильм усуль аль-хадис* / Лутфи Чакан Исмаил. – М. : Изд-во «Сад», 2004. – 62 с.
8. Коран / пер. с араб. И.Ю. Крачковского. – М. : Раритет, 1990. – 528 с.
9. Махмуд Таххан. *Пособие по терминологии хадисов* // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://salaforum.info/viewtopic.php?f=90&t=13883>. – Дата доступа : 01.12.2013.
10. Муслим. Сахих // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hadith.islamnews.ru/?cat=37141>. – Дата доступа : 01.12.2013.
11. <http://www.ahl-alquran.com/arabic/index.php>.

УДК 347-91

А. Соколюк,

аспірант кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗГЛЯД СУДОМ СПРАВ ПРО НАДАННЯ ОСОБІ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ У ПРИМУСОВОМУ ПОРЯДКУ

Становлення та розвиток правової, демократичної держави не можливі без забезпечення загальнолюдських цінностей, серед яких здоров'я посідає важливе місце. Право людини на охорону здоров'я та медичну допомогу є невід'ємним особистим немайновим правом кожного, закріпленим у міжнародних нормативно-правових актах та національному законодавстві України. Надання примусової психіатричної допомоги із порушенням встановленого законом порядку може спричинити суттєве порушення прав людини, оскільки її наслідки пов'язані з можливим обмеженням прав особи на свободу, вільне пересування, особисту недоторканість, особисту честь та гідність.

Цивільне процесуальне законодавство регламентує судовий порядок розгляду та вирішення справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку. Вони відносяться до справ окремого провадження. Окреме провадження є різновидом неопозовного провадження, в порядку якого розглядаються цивільні

справи про підтвердження наявності чи відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав, а також визначення правового статусу особи.

Завданням дослідження є аналіз процедури розгляду справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, встановлення недоліків правового регулювання та визначення можливих шляхів їх усунення.

Порушене питання досліджувалося науковцями дещо фрагментарно. У межах загального дослідження окремого провадження як виду цивільного судочинства в цивільному процесі України та Російської Федерації справам про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку приділяли увагу такі вчені-процесуалісти, як С.С. Бичкова, Н.Г. Бурлакова, В.В. Комаров, Ю.В. Тихомирова, М.М. Ясинок. Особливості судового рішення у цій категорії справ

частково розглядали В.В. Комаров та Р.О. Ляшенко [8; 10], представництво інтересів особи, щодо якої подана заява про надання примусової психіатричної допомоги, досліджувалися Н.Ф. Нікулінською [4], участь прокурора у справах про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку досліджував А.М. Меденцев [2]. Тому необхідне комплексне дослідження процесуальних особливостей розгляду справ цієї категорії, що відіграють важливу роль у забезпеченні прав, свобод та інтересів особи в Україні.

Проведення у справах про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку регулюється Главою 10 Цивільного процесуального кодексу України, а також Законом України від 22 лютого 2000 р. № 1489-III «Про психіатричну допомогу», та включає такі заходи: проведення психіатричного огляду, надання амбулаторної психіатричної допомоги (та її продовження), госпіталізація до психіатричного закладу у примусовому порядку (а також продовження такої госпіталізації). Відкриття провадження у справі здійснюється після звернення до суду лікаря-психіатра із заявою про проведення психіатричного огляду чи надання амбулаторної психіатричної допомоги. Заява про примусову госпіталізацію до психіатричного закладу подається представником такого закладу. Медичний заклад має статус юридичної особи, тому правом представництва від його імені володіє керівник (головний лікар), а за відсутності головного лікаря – його заступник.

Підсудність цієї категорії справ визначається залежно від виду психіатричної допомоги, що надається. Заява лікаря-психіатра про проведення психіатричного огляду, надання амбулаторної психіатричної допомоги або її продовження у примусовому порядку надається за місцем проживання особи, яка потребує психіатричної допомоги. Заява представника психіатричного закладу про госпіталізацію особи до психіатричного закладу у примусовому порядку або про продовження такої госпіталізації по-

дається до суду за місцем знаходження цього закладу.

Заява про припинення амбулаторного лікування чи госпіталізації подається самостійно особою, якій надавалася така психіатрична допомога, або її законними представниками. У практиці роботи медичних закладів трапляються випадки перешкоджання їх працівниками реалізації особою, якій надається психіатрична допомога, права на звернення до суду із заявою про припинення надання психіатричної допомоги, тому Ю.Д. Притика схильється до думки, що доречним було б доповнити ч. 2 ст. 279 Цивільного процесуального кодексу України положенням, що право на таке звернення можуть мати також прокурор і представники органів опіки та піклування [1, с. 461].

С.А. Чванкін зазначає, що відповідно до ст. 281 ЦПК, а також ст. 22 Закону України «Про психіатричну допомогу», справа за заявою про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку або про припинення надання амбулаторної психіатричної допомоги, госпіталізацію у примусовому порядку розглядається у присутності особи, щодо якої вирішуються такі питання, її представника та за обов'язкової участі прокурора, лікаря-психіатра чи представника психіатричного закладу, який подав заяву. Фактично, цим передбачається вступ прокурора у цивільний процес для надання висновку у справі (ст. 35 Закону України «Про прокуратуру»), хоча така форма участі прокурора у цивільному процесі не передбачена ч. 2 ст. 45 Цивільного процесуального кодексу [11, с. 189].

А.М. Меденцев вважає, що прокурор не може здійснювати представництво, тому що його роль у справах даної категорії повинна бути спрямована на додержання закону всіма учасниками судового процесу, оскільки йдеться про застосування заходів, спрямованих на медичне втручання у здоров'я людини [2, с. 114].

У справах цієї категорії заінтересованою особою є особа, щодо якої вирішується питання про надання їй психіатричної допомоги у примусовому

порядку. Законодавством України встановлена участь законного представника у судовому засіданні. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу», а також ст. 39 Цивільного процесуального кодексу України законними представниками виступають батьки (усиновителі), опікуни, уповноважені законом представляти інтереси осіб, які страждають на психічні розлади, в тому числі здійснювати захист їх прав, свобод та інтересів у випадку надання їм психіатричної допомоги. Варто відзначити, що особа, щодо якої розглядається справа про надання їй психіатричної допомоги у примусовому порядку, не завжди є обмежено дієздатною чи недієздатною, тому термін «законне представництво» вживати некоректно. Також таке представництво не завжди може бути об'єктивним, адже в більшості випадків до лікаря-психіатра звертаються саме близькі родичі особи, ймовірно хворої, які в подальшому представлятимуть її інтереси в суді. Таким чином, особа, щодо якої вирішується питання про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, не завжди може реалізувати своє право на судовий захист за допомогою представника. Перебуваючи в медичному закладі, така особа отримує відповідне примусове лікування, внаслідок чого їй важко вирішити питання представництва власних інтересів [3, с. 111]. Н.Ф. Нікулінська зазначає, що забезпечення участі представника особи, щодо якої вирішується питання про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, має велике значення. Це обумовлено важливістю судових рішень, які приймаються в ході розгляду цих справ, спрямованих на обмеження права на особисту недоторканність свободи громадянина, а також психічним станом заінтересованої особи [4, с. 45].

У Загальній декларації прав людини, Європейській Конвенції про захист прав людини й основних свобод, Рекомендаціях та резолюціях Комітету міністрів Ради Європи, а також практиці Європейського Суду із прав людини робиться наголос на тому, що заінтересована особа

має право на доступ до правосуддя та на участь представника (не лише законного).

Обов'язковість участі представника в усіх справах, що пов'язані з обмеженням волі, в тому числі й у справах про поміщення особи до психіатричного стаціонару, підтвердив Європейський Суд із прав людини в рішенні у справі «Ван де Леер проти Нідерландів» від 21.02.1990 р. [5]. Схоже рішення Європейський Суд із прав людини прийняв раніше у справі «Вінтерверп проти Нідерландів» (24.10.1979 р.). У даному рішенні Суд відзначив, що заінтересована особа повинна мати доступ до правосуддя, бути вислуханою особисто чи через будь-яку форму представництва. Без цього вона буде позбавлена «основних процесуальних гарантій, що застосовуються у справах, пов'язаних із позбавленням волі» [6].

Виходячи з положень вищезазначених міжнародних нормативно-правових актів та практики Європейського Суду із прав людини, ст. 22 Закону України «Про психіатричну допомогу» була доповнена ч. 5, в якій вказується, що особа, щодо якої розглядається питання про надання їй психіатричної допомоги у примусовому порядку, має право на безоплатну правову допомогу в порядку, встановленому законом, протягом розгляду справи в суді. Однак С.А. Чванкін відмічає, що це право не реалізовується на практиці. У психіатричних закладах немає практики надання таких консультацій. Відсутність адвоката в цих осіб деякою мірою компенсується участю прокурора в розгляді цієї категорії справ, однак є недостатньою гарантією прав пацієнтів [11, с. 190]. У зв'язку зі специфічністю стану особи, щодо якої розглядається справа в суді, доречним є надання їй правової допомоги. Це право гарантується ч. 11 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [7].

Для звернення із заявою про проведення психіатричного огляду у примусовому порядку повинно бути достатньо інформації про стан особи, про її поведінку, інакше такі дії будуть порушенням її

особистих прав. Тому лікар-психіатр повинен від осіб, що до нього звернулися, одержати відомості, що дають достатні підстави для обґрунтованого припущення наявності в особи психічного розладу. Згідно з ч. 2, 3, 4 ст. 11. Закону України «Про психіатричну допомогу» підставами для такого припущення є:

- вчинення особою чи намір реально вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї або оточуючих;
- неспроможність самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність;
- заподіяння значної шкоди своєму здоров'ю, у зв'язку з погіршенням стану в разі ненадання психіатричної допомоги.

Ці відомості повинні бути подані лікарю в письмовій формі, за винятком екстрених випадків, коли звернення може бути усним. Така заява подається родичами особи, лікарем із будь-якою спеціалізацією, а також іншими особами. Закон не конкретизує, хто саме входить у категорію «інших осіб». Видається, що це можуть бути сусіди, співробітники, тобто особи, що перебувають у тісному контакті з імовірно хворою особою. До заяви, в якій вказуються такі обставини, додається висновок лікаря-психіатра з обґрунтуванням необхідності лікування. Під час подачі заяви про продовження амбулаторної психіатричної допомоги до неї повинен додаватися висновок комісії лікарів-психіатрів. Також висновок комісії лікарів подається із заявою про госпіталізацію особи до психіатричного закладу (ст. 14 Закону України «Про психіатричну допомогу»). Обов'язковою умовою для подання заяви про примусову госпіталізацію є те, що особа вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або ж неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність. Тобто особа представляє загрозу для себе чи/та оточуючих, безпомічна у побуті, погіршення її стану веде до суттєвого

погіршення здоров'я. При цьому повинен бути вказаний причинний зв'язок між тяжким психічним розладом і хоча б однією із цих умов.

Заяви про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку повинні відповідати загальним вимогам, встановленим ст. 119, 120 Цивільного процесуального кодексу України з урахуванням особливостей даної категорії справ, передбачених ст. 280 Цивільного процесуального кодексу України.

Після надходження до суду заява про примусову госпіталізацію розглядається протягом 24 годин, про психіатричний огляд протягом 3 діб, а про амбулаторну допомогу, її продовження та продовження примусової госпіталізації – 10 днів.

Розгляд справ про надання особі психіатричної допомоги здійснюється в судовому засіданні з повідомленням особи, щодо якої вирішується питання про її госпіталізацію, інших осіб, які беруть участь у справі, про час та місце такого засідання. Судова практика розгляду справ даної категорії показує, що їх переважна більшість розглядається на виїзному судовому засіданні, у приміщенні стаціонару, де знаходиться хворий. Згідно з ч. 4 ст. 234 Цивільного процесуального кодексу України справи розглядаються за участю судді та двох народних засідателів.

Під час судового розгляду важливу роль відіграє дослідження доказів. У справах про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку залишається спірним питання обов'язковості проведення психіатричної експертизи в суді. Згідно з ч. 1. ст. 145 Цивільного процесуального кодексу України суд зобов'язаний призначити судову експертизу за клопотанням однієї сторони, якщо у справі необхідно встановити характер і ступінь ушкодження здоров'я, психічний стан особи, вік особи, якщо про це немає відповідних документів і не можливо їх одержати.

У справі «Лашин проти Росії», розглянутій Європейським Судом із прав людини, громадянину Лашину в національних судах всіх інстанцій відмовляли у прове-

денні експертизи, посилаючись на те, що висновок недержавної експертизи суд не прийме як доказ, незважаючи на те, що Лашин неодноразово наголошував на упередженості і негативній налаштованості щодо нього лікарів психіатричного закладу, де він знаходився на лікуванні. У рішенні Європейського Суду із прав людини у цій справі вказується, що для поміщення особи у психіатричний заклад для надання психіатричної допомоги у примусовому порядку необхідна достатня кількість підстав, а в деяких випадках, якщо є сумнів у висновку лікаря-психіатра, необхідно призначити незалежну експертизу [10].

Судово-психіатрична експертиза як комплексне медичне дослідження спрямована на вирішення питання про наявність чи відсутність психічного розладу в особи, визначення ступеня тяжкості розладу, встановлення, чи обумовлює розлад небезпечність особи або її безпомічність. Д.Х. Бембеєва відмічає, що у практиці Європейського Суду із прав людини склався підхід щодо законного поміщення осіб, які страждають на психічні розлади, до психіатричних закладів, відповідно до якого, за винятком крайніх випадків, особа не повинна позбавлятися свободи, якщо стан душевної хвороби надійно не доведений, що тим самим вимагає об'єктивної медичної експертизи [12, с. 198]. За недостатності наданих доказів для прийняття рішення про надання особі примусової психіатричної допомоги суд призначає для встановлення її психічного стану судово-психіатричну експертизу.

У справах про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, залежно від встановлених обставин, суд ухвалює рішення про задоволення заяви або про відмову в її задоволенні. Рішення суду про задоволення заяви про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку є підставою для надання такої допомоги [8, с. 263].

Рішення про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, залежно від різновиду допомоги, може стати підставою для примусового огля-

ду, примусового лікування і примусового поміщення особи до психіатричного закладу. Рішення суду повинно містити підстави для примусового надання психіатричної допомоги: наявність хвороби та небезпечної поведінки особи чи ознаки її безпомічності або ймовірність завдання значної шкоди здоров'ю, якщо психіатрична допомога не буде надана.

В юридичній літературі звертається увага на способи виконання рішень суду про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку. Так, Р.О. Ляшенко вказує, що згідно зі ст. 239 ЦПК можуть підлягати примусовому виконанню державною виконавчою службою ухвали суду про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку та рішення суду про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги, а також про госпіталізацію особи до психіатричного закладу у примусовому порядку. Лише заява про продовження такої госпіталізації не повинна виконуватися у примусовому порядку державною виконавчою службою, оскільки особа й так знаходиться у психіатричному закладі [9, с. 24]. Автор також схиляється до думки, що у справах, пов'язаних зі здоров'ям хворих осіб та їх оточуючих, потрібен не лише швидкий розгляд справи, а й негайне виконання рішення й ухвали суду, що має бути відображене у Цивільному процесуальному кодексі України. Крім того, такі рішення мають відрізнятися скороченим терміном їх виконання. Тому видається доцільним доповнити зміст ст. 367 Цивільного процесуального кодексу України ч. 8 щодо обов'язку суду звернутися до негайного виконання рішення про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

– для забезпечення прав, свобод та інтересів особи, щодо якої розглядається справа про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, необхідно встановити обов'язкову участь адвоката чи іншого спеціаліста в області права;

– для реалізації права на судові звернення у випадку припинення надання психіатричної допомоги доповнити коло заявників представником органів опіки та піклування;

– для забезпечення всебічного та повного розгляду справи необхідно встановити обов'язкове проведення судової психіатричної експертизи;

– у зв'язку з потенційною небезпекою, що походить від психічнохворого як для себе, так і для оточуючих, доповнити перелік судових рішень, що підлягають негайному виконанню, також рішенням у справах про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку.

Ключові слова: окреме провадження, справи про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, представництво, доказування, судові рішення.

Наукова стаття присвячена дослідженню особливостей розгляду справ окремого провадження про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку. На підставі проведеного дослідження зроблено висновки про наявні прогалини у праві та можливі шляхи їх подолання шляхом вдосконалення діючого законодавства України.

Научная статья посвящается исследованию особенностей рассмотрения дел особого производства о предоставлении лицу психиатрической помощи в принудительном порядке. На основании проведенного исследования сделаны выводы о существующих пробелах в законодательстве и предложены пути их преодоления путем усовершенствования законодательства.

The study is dedicated to the examination of cases' special features of the proceedings of the person to provide with mental health care under the compulsion. Based on this study conclusions about existing gaps in law and ways to overcome them by improving legislation.

Література

1. *Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України : станом на 01.11.2010 р. / За ред. Ю.Д. Притики – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 696 с.*
2. *Меденцев А.М. Участь прокурора у розгляді судом справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку / А.М. Меденцев // Вісник прокуратури. – № 6. – С. 109–114.*
3. *Глухова С.В. Защита прав граждан при недобровольной госпитализации в психиатрический стационар / С.В. Глухова // Правовая политика и правовая жизнь. – 2006. – № 1. – С. 107–113.*
4. *Никулинская Н.Ф. Представительство в делах о принудительной госпитализации в психиатрический стационар / Н.Ф. Никулинская // Судья. – 2006. – № 5. – С. 45–48.*
5. *Маковой М., Разумов С.А. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 5 «Право на свободу и личную неприкосновенность»: прецеденты и комментарии // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.echr.ru/documents/manuals/Article05/Article5.pdf>.*
6. *Винтерверп (Winterwerp) против Нидерландов : Решение Европейского Суд по правам человека от 24.10.1979 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_155.*
7. *Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.*
8. *Окреме провадження : монографія / В.В. Комаров, Г.О. Світлична, І.В. Удальцова / за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 311 с.*
9. *Ляшенко Р.О. Судове рішення у цивільній справі як підстава для відкриття виконавчого провадження: питання теорії і практики / Р.О. Ляшенко // Вісник Вищої Ради юстиції. – 2012. – № 3 (11) – С. 18–29.*
10. *Лашин проти Росії : Рішення Європейського Суду з прав людини від 23.01.2013 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-116020#%7B%22item-id%22:%5B%22001-116020%22%5D%7D>.*
11. *Окреме провадження в цивільному процесі України : навч. посіб. / За ред. Р.М. Мінченко. – Одеса : Фенікс, 2010. – 224 с.*
12. *Бембеева Д.Х. Принудительная госпитализация душевнобольных в свете конвенции о защите прав человека и основных свобод (практика Европейского Суда по правам человека) / Д.Х. Бембеева // Современное состояние и перспективы нормотворческой и правоприменительной деятельности в Республике Калмыкия : матер. республ. науч.-практ. конф. – Элиста : Издво КГУ, 2009. – С. 196–203.*